

BARTHA ÁKOS

EGYETEMI FALUKUTATÁS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT
DEBRECENBEN

EXPLORING VILLAGE COMMUNITIES BETWEEN THE TWO WORLD WARS AT THE UNIVERSITY OF DEBRECEN. Encouraged by economic, social, historical, as well as ideological factors, the sociological research of villages flourished in Hungary in the 1930s. Debrecen's earlier involvement in the movement had been rather superficial and was restricted primarily to folk literature as it appeared in historical works. The present essay offers a survey of the appearance in the scene of village research with a sociological angle by demonstrating the fermenting effects of folk literature's institutions (Ady Társaság), programs (Debreceni Diéták) and interim successes (Márciusi Front) in Debrecen. The survey lays particular emphasis on the sociographical activities of the university attendees' organizations, fellowships, and the endeavors of two academic workshops: the Institute of Geography and the coterie of linguists). The aim of this study is to provide additional data to the characteristics, differences and coherences of these workshops, also attempting to picture the diversity and complexity of a nationwide involvement in exploring village communities against the background of political, ideological and scientific priorities in the era.

Tanulmányom a Horthy-korszak egyik nagy hatású, sokrétű mozgalmának, a falukutatásnak a debreceni felsőoktatáshoz kötődő színtereit veszi górcső alá, elsősorban azáltal, hogy adalékot nyújtson e színterek jellegzetességeinek, különbségeinek és összefüggéseinek megértéséhez. A falukutatást tágabban értelmezem, hiszen egyrészt közigazgatásilag Debrecen városához tartozó területek és a környező tanyák is fontos célpontjai voltak a különböző kiszállásoknak, másrészt ezekhez a kiszállásokhoz a kutatás mellett gyakran falumunka vagy néprajzi, népnyelvi gyűjtőmunka társult.

Szellemi háttér – A népi mozgalom hatása Debrecenben

A falukutatás a korszakban összeforrt az ún. népi mozgalommal, így sok népi író falukutató munkával, irodalmi szociográfiával vált közismertté. Debrecen városának és magának a régiónak is elvülhetetlen érdemei vannak a mozgalom történetében, elsősorban valamilyen módon ideköthető folyóiratai (*Válasz, Kelet Népe*), híres szülöttei (Veres Péter, Sinka István, Szabó Pál) és az ún. „*Debreceni Diaeták*” által. A „kálvinista Róma” és a népiek bensőséges kapcsolata ugyanakkor már az indulásnál sugallta a mozgalom protestáns jellegét, aminek oka az lehetett, hogy a református egyházban történelmi örökség volt a társadalmi gondok iránti érzékenység.¹ Láthatjuk majd azonban, hogy a szociográfia hatása még Debrecenben is átgyűrűzött más egyházak különböző szervezeteire, sőt a különböző egyházakon jóval túlra is.

1 GERGELY Jenő, *Egyházak és népi mozgalom* = A népi mozgalom és a magyar társadalom: Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából, szerk. SIPOS Levente és TÓTH Pál Péter, Budapest, 1997, 383. és BENDA Kálmán, *Zárszó* = Uo., 449.

A diéták előzményének tekinthetjük a debreceni *Ady Társaság* irodalmi osztálya (Juhász Géza, Gulyás Pál, Kardos László, Kardos Pál) által szervezett irodalmi esteket, melyeken 1931-től már a népi írók eszméi domináltak. Többben közülük (Erdélyi József, Illyés Gyula, Kodolányi János és Németh László) részt is vettek és előadtak ezeken a rendezvényeken. Németh László 1933-ban a *Turul Szövetség* helyi lapjában, az *Új Vetés*ben jelentette meg a népi gondolat alapvetéseit tartalmazó *Debreceni Kátéját*, melyben kifejti, hogy „*át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középvonalába kerüljön.*”²

A társadalom gerincének tekintett nép helyzete került előtérbe a különböző debreceni bajtársi és egyházi ifjúsági egyesületek által szervezett diétákon, ahol a magyar sorskérdésekre – köztük a vidéki nyomorra – keresték a megoldásokat a résztvevők. Különösen az 1936-os, második összejevetel vetette fel élesen a szociális kérdést; a programpontok többsége – helyenként erősödő antiszemita felhangokkal – tulajdonképpen a társadalmi reform körül forgott.³ A „zsidókérdés” és például Rajniss Ferenc szereplése mellett ugyanakkor teret nyertek Veres Péter, Ortutay Gyula, valamint a helyi marxista tájékozódású fiatalok nézetei; sőt a népi kötődésű agrárpolitika olyan ismert képviselői is tartottak itt előadást, mint Kovács Imre és Kerék Mihály. A láthatóan ideológiailag szerteágazó előadói kör hatását vizsgálva – az első diétát szervező Simon László szerint – megállapíthatjuk, hogy míg 1935-ben Németh László és a harmadik út aratta a legtöbb babért, a másodikon már a népi előadók baloldala volt a népszerűbb. A debreceni orvostanhallgató Zöld Sándor, aki a diéta után balra elmozduló *Egyetemi Kör* főtitkára lett, itt hívta fel magára a figyelmet földreformra épülő programjavaslatával.⁴

Érdekesen alakult a *Márciusi Front* és a debreceni hallgatói egyesületek viszonya is. A szimbolikusan 1937. március 15-én alakult tömörüléshez szinte azonnal csatlakozott az *Egyetemi Kör*, a turulista jogászok *Werböczy Bajtársi Egyesülete*, majd a *Református Kollégium*, így a *Front* tagjai már 1937 végén az agrárszakértő Matolcsy Mátyással együtt a népiekhez közeledő *Prohászka Munkaközösségek* debreceni kongresszusán föld- és szociálpolitikai kérdésekről értekeztek. Következő év februárjában az *Ady Társaság* szervezett a *Márciusi Front* képviselőinek részvételével irodalmi estet Bajcsy-Zsilinszky

2 Bár Németh tiltakozott e kategória ellen (is), kapcsolata a mozgalommal vitathatatlan. JUHÁSZ Géza, *Népi Írók*, Budapest, 1943, 69-77. A Káté: *Új Vetés*, 1933/3, 1-2.

3 Az Árpád Bajtársi Egyesület jelentése szerint a következő problémák tisztázásával foglalkoztak az 1936-os diétán: Az új idealista világkép és a szellemtudományok módszere; Az új emberföldrajzi világkép; Az új magyar néprajzi tudomány; Társadalmi rendszerváltozás, evangélium; Korunk szociális rendszerei és a katolicizmus; Magyarságunk a szociális kérdés tükrében; Duna-völgy és magyarság; Új államelmélet; Agrárpolitikái feladataink az ember szempontjából; Telepítés; Zsidóság szerepe Magyarországon; Magyarságunk a zsidóság tükrében. *A Debreceni M. Kőr. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja (= EEvk.) az 1935/36-os tanévről*, 480.

4 A diétákhoz: TÓTH Pál Péter, *Metszéspontok: A Turultól a Márciusi Frontig*, Budapest, 1983, 119-139.; Uő., *Messiasok*, Budapest, 1987; SIMON László, *Adalék a debreceni demokratikus szellemi mozgalmak, különösen a debreceni Ady-Társaság második világháború korabeli történetéhez*, Irodalomtörténet (1961/3), 299.; PINTÉR István, *Haladó egyetemi diákmozgalmak és a Márciusi Front (1935–1938) = A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon: 1918–1945*, VASS Henrik főszerk., Budapest, 1978, 279; SALAMON Konrád, *Utak a márciusi Front felé*, Bp, 1982, 86-112.

Endre, Gulyás Pál, Kovács Imre és Veres Péter részvételével, majd a *Kelet Népe* rendezett irodalmi délutánt előbb Hajdúböszörményben, majd Debrecenben. Az 1938. március 27-re tervezett nagyszabású debreceni *Március Ünnepségre* azonban már nem kerülhetett sor, mivel a rendőrség nem engedélyezte az illusztris vendégeket felvonultatni kívánó rendezvényt.⁵ Közben fordulat állt be a hallgatói egyesületek többségében is, így „a népi erők őszinte felszabadítására irányuló, igazi nacionalista, harcos ifjúsághoz méltó gondolatból”⁶ – igazodva a korhangulathoz és a Turulon belüli pozícióharcok eredményéhez – „a zsidók felé kacsingató és a liberalizmus szélén táncoló, magát Márciusi Frontnak nevezett frakció”⁷ lett olvasatukban a mozgalom.

Ez természetesen nem jelentette a teljes hallgatóság jobbrafordulását, hiszen a Frontnak 50-60 tagja volt Debrecenben, a szimpatizálók száma pedig több száz lehetett.⁸ Az országos események azonban az egész mozgalom vitorlájából kifogták lassan a szelet, a revíziós sikerek mámorából a világháborúba sodródó országért létrejövő különböző ellenzéki egységfrontoknak pedig már érthetően inkább antifasiszta élük lett meghatározóbb, mintsem falupolitikájuk.

Hallgatói falukutatás

A falukutatói törekvések Debrecenben, az országos tendenciáknak megfelelően a harmincas évek közepén kulmináltak, bár – mindenekelőtt az egyetem hallgatóinak körében – természetesen bírtak bizonyos előzményekkel. Az alábbiakban a diákok által szervezett kiszállásokat, illetve az ezek hátterének tekinthető elméleti előadásokat, vitáesteket próbálok meg felsorolásszerűen bemutatni.

A debreceni teológusnövendékek már igen korán, a húszas években elindították ún. tanyamissziójukat a város vonzaskörzetében lévő elhagyatottabb szállásokra. „A misszió munkájából kiemelkedett a debreceni erdőkben sanyarú körülmények között élő erdőirtók és az irtásföldön gazdálkodó vákáncsosok között végzett – szociális segélyezéssel és a vákáncsosok gyermekeinek oktatásával is bővített – szolgálat.”⁹ Nem sokkal később, az 1930-31-es tanévben Karácsony Sándor későbbi pedagógia professzor a németországi

5 Többek között Erdei Ferencnek, Féja Géának és Veres Péternek is fel kellett volna lépnie. A Márciusi Front debreceni vonatkozásaihoz lásd: BORBÁNDI Gyula, *A magyar népi mozgalom*, Budapest, 1989, 254-269, valamint: TÓTH, *Metszéspontok... i. m.*, 169-237.

6 A debreceni Werbőczy Bajtársi Egyesület csatlakozási nyilatkozatát idézi: BORBÁNDI, *i. m.*, 255.

7 Részlet a *Csaba B. E.* jelentéséből. EÉvk. 1937/38, 433. Hasonlókat olvashatunk a *Werbőczy B. E.*-nél is, míg az *Árpád B. E.* nem kommentálta az eseményeket az egyetem vezetése felé. Az *Egyetemi Kör* elleni fegyelmi vizsgálat eredménye pedig gyakorlatilag annak megszüntetése lett. A *Werbőczy B. E.* hatalmi harcaihoz és a *Márciusi Front*-hoz való viszonyához lásd két vezérük, Újhelyi Szilárd és Natkó Gyula visszaemlékezéseit: TÓTH, *Messiasok... i. m.*, 161-203, 364-400.

8 PINTÉR, *i. m.*, 303.

9 CSOHÁNY JÁNOS, *A református teológiai fakultás Debrecenben* = ÜÖ., Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról, Debrecen, 2004, 15.

falufejlesztésről tartott előadást a *Hatvani István Öregcserkészcsapat* rendezvényén; és ugyanebben az évben identifikálta magát a helyi *Turul* jogászhallgatókat tömörítő *Werböczy Bajtársi Egyesülete*, mint a „szociális problémákkal foglalkozó társadalmi egyesületet.” A cserkészek a következő évben megalakítják a „regös örsöt”, mely 1931 őszén Nyírmártonfalván, Nyíraczádon és Nyíradonyban volt „regösúton”. Bár, ezek a kiszállások inkább ismeretterjesztő és szórakoztató jellegűek voltak, tavasszal már Tomori Viola, a szegedi agrársettlemment-mozgalom egyik vezéralakja tartott előadást ottani munkájukról a debrecenieknek. Ennek következtében megalakult a debreceni egyetemi hallgatók faluszemináriuma, mely hetenként ült össze a faluproblémák tárgyalására.

A hallgatók fokozódó szociális érzékenységére már az egyetem vezetésének is reagálnia kellett. Az 1932-33-as tanévben Milleker Rezső rektor tanévnnyitó beszédében üdvözölte a hallgatók falu felé fordulását, ám – a hivatalos állásfoglalással összhangban – óva inti őket, hogy meggondolatlan kijelentéseket tegyenek a falvakban. A diákok lelkesedése nem lankad; így 1933 márciusában az *Országos Magyar Protestáns Diákszövetség* rendezett konferenciát, mely „az egészségügyi és kulturális összefüggések előtérbe állításával az egyház szempontjából vizsgálta a város, a falu és a tanyasi települések gazdasági és szociális problémáit”. Mindezek mellett az öregcserkészek nyírségi kiszállásai mind tudományosabb formát öltenek ekkorra már, amennyiben „szociográfiai, folklóre és településtörténeti feldolgozásra” törekednek, tervbe véve a bőséges anyag esetleges sorozatos kiadását is.¹⁰

A falu-orientáció az egyetem által kiírt pályamunkák díjazott dolgozatainak címéből is kitűnik,¹¹ sőt a közéleti szerepre általában nem aspiráló *Egyetemi Kör* is faluszemináriumot nyitott, melyet előkészületek után Hajdúhadházon, Hajdúsámsonban, Mikepércsen és Tetétlenen tartottak meg „a vármegye jóindulatú támogatásával”. Ez a jóindulat bizonyára nem nélkülözött minden elvárást a diákok felé, hiszen a szociális helyzet tényszerű bemutatása könnyen szülhetett volna radikális fennhangokat. Még a baloldali elhajlással bajosan vádolható *Vitézi Székek* jelentései is szomorú képet festenek a helyzetről. Tetétlenről Berényi István, *Hajdú vármegye és Debrecen Vitézi Székének kapitánya* megállapítja például, hogy 1935 tavaszán a „szegényebb néposztály kizárólag a hatósági közmunkák révén jutott keresethez. Hangulatuk elégedetlen.”¹² Sajnos a diákok falumunkái valószínűsíthetően nem maradtak fenn, pedig Gönczy Bélát, az *Egyetemi Kör* elnökét a vármegye közművelődési bizottsága is tagjává választotta. Mindenesetre, a debreceni csoportok tevékenysége a tágabb értelemben vett régióban

10 Karácsony előadásához és a Werböczy programjához: *EÉvk.* 1930/31, 412. A cserkészekhez *EÉvk.* 1931/32, 464 és *EÉvk.* 1933/34, 357. A tanévnnyitóbeszéd idézett része *EÉvk.* 1932/33, 73. A diákszövetség konferenciájához: TóTH, *Metszéspontok...*, i. m., 53-54.

11 Néhány példa: „Szülőföldem”, *EÉvk.* 1934/35, 298-299, „Egy dunántúli falu rajza”; „Honismereti tanulmány egy nagy-kun város tanyavilágáról”, *EÉvk.* 1938/39, 105.

12 Idézi KEREPESZKI Róbert, *Hajdú vármegye és Debrecen vitézi székkapitányának hangulatjelentései (1935–1939)*, Századok, 2008/1, 79-123. Az öregcserkészek és az Ady Társaság hungarológiai osztályának falukutatói ezzel szemben többször is konfrontálódtak a hatóságokkal. TóTH, *Metszéspontok...*, i. m., 56-57, 146-147.

sem volt elszigetelt jelenségnek és visszhangtalan kísérletnek nevezhető, ahogy az a sárospataki református főiskolán, Újszászy Kálmán filozófia professzor vezetésével zajló faluszeminárium munkanaplóiból is kiderül.¹³

Ugyanebben az évben a folyamatosan anyagi problémákkal küzdő *Biharvármegyei Egyetemi Hallgatók gróf Tisza István Köre* is arról számol be, hogy belső munkájuk legkiemelkedőbb részét a hetenként megtartott faluszemináriumaik jelentik,¹⁴ és szintén ebben a tanévben találunk először nyomokat az 1932-ben alakult, teológus-hallgatókat tömörítő *Bocskai Bajtársi Egyesület* falumisszióira is. Bár a Bocskai „*végig mérsékelt tevékenységet folytatott, taglétszáma alacsony maradt*”, az egyetemi évkönyvek és elsősorban a *Turul* központi lapjában¹⁵ közölt beszámolójuk tanúsága szerint rendszeres kiszállásaikkal, vallásos és ismeretterjesztő előadásaikkal országos ismertségre tettek szert. A kiszállásokban a *Bethlen* vezértörzs mellett a *Méliusz* és a *Szilassy* törzs vett részt. Helyszíneik a környező települések, többek között Vésztő, Tuzsér, Berettyóújfalu, Józsa, valamint Debrecen külterti részei (Téglavető, Homokkert, Csapóker, Nyulas, Sámsoni-út, Kerepes-telep, Wolaffka-telep) voltak. „*1938-tól a kollégiumi ifjúság – a teológusokat is beleértve – jó néhány szegény, sokgyermekes magyar családot telepített a Dunántúlra, hogy javítsák a magyar lakosság arányszámát és kivédjék a nácik területi igényeit.*”¹⁶

Megélénkült ugyanakkor a pallagi *Gazdasági Akadémia* bajtársi szövetségének (*Festetich*) tevékenysége is. Ők a népnevelői és szakelőadások mellett sajátos helyzetük-nél fogva elsősorban az alsóbb néprétegekből elszármazott értelmiség identitásválságát szerették volna a kiszállásokkal feloldani. Előadásokat tartottak Hajdúböszörményben, Füzesgyarmaton, Szeghalmon, Körösladányban és Hajdúnánáson is.¹⁷

Nemcsak az egyetem berkein belül élénkült meg azonban a falukutatás, így a magát a konzervatív *Csokonai-körrel* szemben pozicionáló *Ady Társaság* 1935 tavaszán Németh László javaslatára hungarológiai osztályt nyitott. Berei Soó Rezső egyetemi professzor vezetése alatt egyre szorosabb kapcsolat alakult ki a *Társaság* és az egyetem *Bajtársi Szövetsége* között. „*Ebből a kapcsolatból egy jelentős előadássorozat születik. 1937 februárjától májusig húsz előadás hangzik el hungarológiai tárgyról. Az osztály tagjai*

13 A munkanapló 1934. XI. 7-i bejegyzése tudósít róla, hogy „Debrecenben megalakult a faluszeminárium.” *A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattára*, Fsz. Kt. 1874.

14 Az Egyetemi Kör faluszemináriumához: *EÉvk.* 1934/35, 372. A Bihar vármegyei diákokhoz *EÉvk.* 1934/35, 391.

15 A Bajtárs már 1933-ban értekezett a szociográfiai problémákról, ami annál is meglepőbb, mert az első visszhangot keltő „szépirodalmi” szociográfia (Nagy Lajos, *Kiskunhalom*) csak 1934-ben jelenik meg. Dömötör Sándor, *A magyar főiskolai ifjúság és a szociográfiai problémák*, Bajtárs, 1933/3, 22-26.

16 A Bocskaihoz: *EÉvk.* 1934/35, 394, KEREPESZKI Róbert, *Ifjúsági egyesületek a debreceni Tisza István Tudományegyetemen a két világháború között* = Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Történetéből IV., szerk. HOLLÓSI Gábor, Debrecen, 2006, 57; *Bajtárs.* 1933/3, 23-24; *EÉvk.* 1935/36, 476, *EÉvk.* 1938/39, 427; *EÉvk.* 1939/40, 430-431 és CSOHÁNY, *i. m.*, 15.

17 A népből kiemelkedett értelmiség identitás-problémáinak plasztikus szépirodalmi ábrázolásához például: VERES Péter, *Hazajött a hűgom* = Uő., Gyepsor: elbeszélések, versek, Budapest, 1940, 5-11; ILLYÉS Gyula, *A puszták népe* = Uő., Regények I., Budapest, 2003, 142, vagy Illyés *Nem menekülhetsz* című verse. A *Festetich* kiszállásaihoz: *Bajtárs.* 1933/3, 23-24.

és a hozzájuk csatlakozó egyetemi hallgatók kis községek szociográfiai feltárására, akkori szóval: falukutatás-ra vállalkoznak a Debrecennel szomszédos Józsa községben és nyírségi falvakban.”¹⁸

Az Árpád Bajtársi Egyesület szociográfiai csoportja 1936 őszén kezdte el a munkát: céljuk a Téglavető feltárása volt. Saját bevallásuk szerint „kérdőívekkel felszerelten rendszeres gyűjtő munkát végeztek”, melynek eredményéből „naplószerű feljegyzéseket” közöltek az *Új Vetés*ben. A falukutatás mellett szociális munkát is végeztek; karácsonykor a telep szegényei között 300 pengő értékű élelem és ruházati cikket osztottak ki.¹⁹ A Téglavető tehát vissza-visszatérő terepe a különböző bajtársi egyesületek kiszállásainak, de egy hat szám után betiltott „szocialista-kommunista színezetű társadalomtudományi és irodalmi szemle,”²⁰ *A mi utunk* is közölt róla valóságfeltáró riportot.

A falukutatás és falumunka mellett – azokhoz szervesen kapcsolódva – működött az Árpád Bajtársi Egyesület népművelési, népnyelvi, néprajzi és természetrajzi csoportja is. A népművelők Konyár községben tartottak előadássorozatot, melynek célja „a parasztság nemzeti öntudatának elmélyítése, politikai és gazdaságtörténeti ismereteinek bővítése, továbbá modernebb gazdálkodási ismeretekkel való ellátása volt.” A konyári népművelők csoportjának megalapítása Bakó Elemér bölcsészhallgató, később Árpád kulturális alvezér és nyelvész nevéhez fűződik, akit családi kötelek kötöttek a községhez. A falucsoport számára jelentek meg a *Népszerű Kiadványok* füzetei, amit „a falu lakosságát és a magyar parasztságot közelebből érintő problémák népszerű magyarázatának” szántak, de a „turulisták” saját munkájukat (népkönyvtár, előadások, kérdőívek) is ismertették az *Új Vetés*ben. A népnyelvi, néprajzi csoport vezetését ekkor vette át Bakó mentora, Csűry Bálint nyelvészprofesszor.²¹

1936-37 telén már nemcsak a humán beállítottságú hallgatók, hanem a természetrajzi csoport is a tanyakérdésről és a szociográfiai tanulmányokról tartott vitaesteket. Berei Soó Rezső, mint „patronus bajtárs” magyarságkutató előadássorozatot szervezett az egyesület és a város részére, ahol „sorrakerültek mindazok a problémák, melyek a Tiszántúllal, mint tájegységgel és kutatásával kapcsolatban felmerülhetnek.” Az Árpád Bajtársi Egyesület ezekről az előadásokról, valamint a csoportok munkásságáról – egyedül az összes bajtársi egyesületek közül – a *Magyar Társaság Falukutató Intézete* értekezletén sikerrel számolt be.²² A hallgatókat érdekelték az elméleti kérdések is, így 1936 decemberében a földrajz tanszékről Mendöl Tibor tanársegéd tartott előadást, melyben a

18 KARDOS PÁL, *A debreceni Ady-Társaság húszéves története (1927–1947)*, Debrecen, 1947, 24.

19 Az Árpád B. E. tevékenységéhez a Téglavetőben: *Új Vetés*, 1937/2, 5-6, *EÉvk.* 1936/37, 441, *EÉvk.* 1938/39, 431.

20 BAKÓ Endre, *Irodalmi élet a két világháború között* = Debrecen Története IV., szerk. TOKODY Gyula, Debrecen, 1986, 340. A mi utunkhoz többek között: VARGA Zoltán, *A Debreceni Tudományegyetem története I. (1914–1944)*, é. n., Debrecen, 144.

21 Konyárhoz: *EÉvk.*, 1935/36, 479; *EÉvk.* 1936/37, 441; *Új Vetés*, 1937/2, 6-7 és BAKÓ Elemér, *Egy élet a magyarságért*, Budapest, 2005, 173-175.

22 *EÉvk.* 1936/37, 441-442.

szociográfia tudományos háttérét és apparátusát ismertette, de kitért a külföldi szociográfia különböző irányaira éppúgy, mint a román Gusti professzor vezetésével Székelyföldön ténykedő román falukutatók általi „veszélyre” is.²³

Ha a debreceni hallgatói falu-orientáció csúcspontját szeretnénk megjelölni, valószínűleg Steinecker Ferenc „*A falukutatás célja*” címmel megtartott, Tankó Béla rektor köszöntőjével bevezetett előadását kell annak tekintenünk 1937. május 5-én. Steinecker, egyetemi tanár volt Budapesten, emellett a *Magyar Társaság Falukutató Intézetének* elnöki tisztségét is ellátta,²⁴ hivatalos látogatása a debreceni intézményben így nyilván már a „nagy szociográfiák”²⁵ debreceni hatását is mutatja. Előadásának meglehetősen hosszú bevezetőjében a jobbágyfelszabadítás félresikerültségéből, a liberalizmus és a dualizmus város-centrikusságából vezeti le a jelenlegi helyzetet, majd rátérve tulajdonképpeni főtémájára kijelöli a falukutatás célját. Ez „*a falu és a falu népe jelenlegi helyzetének a megismerése, még pedig olyképpen, hogy a megismerését szolgáló összes tényezőket kiderítsük és megállapítsuk a való helyzetet.*”²⁶ Beszédét a magyarországi falukutatói formák bemutatásával zárja, kitérve a már említett botránykönyvekre és a hivatalos szervezetek terveire is.

Az elméleti előadások és a gyakorlatban végzett kutatások előbb-utóbb a debreceni *Turult* is állásfoglalásra készítették a korszak egyik nagy kérdésével, a földreformmal kapcsolatban. Sajátos, földérték-adórendszer által kikényszerített földreformról szóló munkájuk – egy tulajdonképpeni recenzió – 1938-ban jelent meg az *Új Vetés*ben.²⁷

A revíziós sikerek alatt, majd a világháborúban némileg alábbhagy a falvak iránti érdeklődés, bár úgy az öregcserkészek, mint a már említett bajtársi egyesületek is végeznek kisebb-nagyobb kutatásokat. A *Werbőczy* nyolc tagja Sütő Béla kulturális alvezér vezetésével két csoportban tanulmányozta a Dunántúl viszonyait,²⁸ a *hatvanis* öregcserkészek pedig a cucai tanyai iskolában tartottak „szeretvendégséget”, melyben a tanyasiak tanítása és népdalismertetés kapott főszerepet, majd Nyírmártonfalván rendeztek előadásokat.²⁹

23 *Új Vetés*, 1937/2, 11.

24 *Magyar Életrajzi Lexikon II.*, főszerk: KENYERES Ágnes, Budapest, 1969, 657, valamint TÖRKÖS Veronika, *A hivatalos falukutatás intézményei a két világháború között*, Társadalomismeret (1989/3), 91-101.

25 Csak felsorolás-szerűen ezek: NAGY Lajos, *Kiskunhalom*, 1934; SZABÓ Zoltán, *Tardi helyzet*, 1936; ILLYÉS Gyula, *Puszták népe*, 1936; VERES Péter, *Az Alföld parasztsága*, 1936; FÉJA Géza, *Viharsarok*, 1937; ERDEI Ferenc, *Futóhomok*, 1937; KOVÁCS Imre, *Néma forradalom*, 1937; DARVAS József, *A legnagyobb magyar falu*, 1937.

26 STEINECKER FERENC, *A falukutatás célja*, EÉvk. 1936/37, 135.

27 Dénes István munkája (*Turult! Földreformot!*, Budapest, 1938.) alapján: *Új Vetés*, 1938/10, 4-5.

28 EÉvk. 1938/39, 428.

29 EÉvk. 1941/42 és 470, EÉvk. 1940/41, 232.

A kutatások mellett természetesen az ekkor megjelenő országos hírű szociográfiákra is reagáltak a fiatalok,³⁰ így az orvostanhallgatókat tömörítő *Csaba Bajtársi Egyesület Bethlen Kata leánytörzse* előadássorozatát tartott ismertetésükre, majd a debreceni Olajütő megismeréséhez, feldolgozásához látott hozzá. „*Ez a munka azonban az ott lakók bizalmatlansága és molesztáló viselkedése miatt derékba tört*” – írják jelentésükben.³¹ Ugyanitt, az Olajütőben létesített gyermekotthont a harmincas évek végén Zimányi József hittanhallgató,³² s ebben az időszakban aktivizálódtak a különböző, vallási alapokon álló hallgatói egyesületek is. A debreceni evangélikus diákok *Luther Szövetségében* ismét Mendöl Tibor tartott vitaestet „*Magyar táj, magyar nép*” címmel, majd ugyanebben a tanévben, 1940 tavaszán a szövetség országos konferenciáján Medveczky István „*Magyar parasztság, magyar jövő*” címmel adott elő Sopronban, Németh Sándor pedig az 1942-43-as tanévben „*Rábcakapi szociográfiai vázlata*” címmel tartott előadást a debreceni szövetségben.³³ A református *Soli Deo Gloria* debreceni csoportja heti összejöveteleken igyekezett a magyar népet megismerni, sorskérdéseit megvitatni, de előadásokat és istentiszteletet tartani is kiszálltak a környék tanyáira, falvaiba.³⁴ A görög-katolikus hallgatók *Vasvári Pál Köre* elsősorban a „*kárpátaljai testvéreink felkarolását*” tartotta feladatának, az 1942-43-as tanévre pedig „*a magyar görög katolikus falvak megismerését tűzte ki céljául,*” ami azonban elnökük, Gyurkó István katonai szolgálata miatt elmaradt.³⁵

Megjegyzendő, hogy a bajtársi szövetségek – mint az országos *Turul Szövetség* helyi szervezetei – rendszeresen tartottak úgynevezett törzsi táborokat, ahol az egykéről és földbirtok-politikai kérdésekről is hallhattak a tagok előadásokat. Láthattuk, hogy az *Új Vetés* szintén napirenden tartotta az „alsó Magyarország” ügyét, bár a népi írók többségétől „jobbra” keresték a válaszokat és retorikájukban meghatározóak voltak az antiszemita jegyek. A liberálisabb professzoroknak éppen ez lehetett aggasztó a jelenséggel kapcsolatban, míg a jobboldaliak társadalom-felforgató tevékenységet láttak a hallgatói kiszállásokban. A debreceni falukutató fiatalokat így a professzorok többsége nem nézte jó szemmel. A kivételek közé tartozik Hankiss János a Francia Tanszék, valamint Mitrovics Gyula a pedagógia professzora, akik nagy megértéssel voltak a hallgatói törekvések iránt.³⁶

30 Már Illyés 1933-as, *Pusztulás* c. munkájáról – valamint annak recepciójáról – is közölt egy munkát az *Új Vetés*. NÉMEDI Lajos, *A magyar föld jajszáva*, *Új Vetés*, 1933/4, 3-6.

31 *EÉvk.* 1937/38, 434.

32 CSOHÁNY, *i. m.*, 15.

33 *EÉvk.* 1939/40, 419 és DEENK Kézirattára, MS7/7, 604.

34 *EÉvk.* 1939/40, 426 és *EÉvk.* 1941/42, 478.

35 *EÉvk.* 1941/42, 476 és DEENK Kézirattára, MS7/7, 605.

36 OROSZ István, *A debreceni és sárospataki falukutatás* = A falukutatás fénykora, szerk. PÖLÖSKÉI Ferenc, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2002, 140.

Tudományos falukutatás

Az irodalmi kötődésű – bár politikai töltettel bíró – népi mozgalom, valamint az alapvetően politikai alapokon álló bajtársi szervezetek mellett az egyetemen több központtal folyt a tudományos falukutatás.

A Földrajzi Intézetben Milleker Rezső³⁷ irányításával – aki kezdettől a természet- és társadalomtudományok összefüggéseit hirdette – már a húszas években kezdődtek kísérletek az ország (gondjainak) feltérképezésére. Milleker elsősorban szervezőként tevékenykedett – többek között a *Debreceni Szemle* szerkesztésében –, segítségével a *Honismereti Kiadványokban* és az *Intézeti Közleményekben* a geológiai, történeti és néprajzi dolgozatok mellett megjelentek a falumunkák is. Alapkonceptiója, hogy „*az elharapódzó idegen szeretet*”, a „*nemzetietlenség*” ellen „*a szeretet rózsás szemüvegén át*” kell szemlélni a honi viszonyokat.³⁸ A szélsőségek elítélése mellett teret engedett a kritikus hangoknak, ám jobbító szándéka – a népi írókkal ellenben – nem próbálta az adott hatalmi viszonyokat feszegetni. Az elvont szaktudományos kérdések helyett általában aktuális problémákat (közlekedési viszonyok, vízrajz, szikesedés, gazdálkodás) taglaltak a munkák, melyek gyakran az agrárlakosság szomorú helyzetének hű tükröi.

Betfia László Tök község földrajzáról írt munkájából láthatjuk, hogy mennyire szervesen kapcsolódik ez a fajta honismereti kutatás a kor falukutatásához. Alapos tanulmánya bátran kaphatta volna a „Tök község szociográfiája” címet is, hiszen hármas alappillére (földrajz, kultúra, gazdaság) teljes mértékben illeszkedik a kor „tudományos szociográfiáinak” szerkezeti felépítéséhez. Alaptézise szintén igazodik a jól ismert szólamhoz, miszerint „*a magyar paraszt nagyon értékes alkotója a nemzetnek.*”³⁹ A szerző azonban továbbmegy, mikor a földbirtokreform szükségességét sejtetve rámutat politikusaink felelősségére. Ezzel ugyanakkor – igazodva Milleker felfogásához – a konstruktív ellenzéki szerepbe pozicionálja magát, hiszen a „*reform feladata a politikusokra vár*”.

Betfia írása csupán egy kiragadott példa a sok földrajzi indíttatású, ám azon túlmutató falumunkából. Mivel a tanszéken külön *Nyírség-kutató Bizottság* is volt, az 1924 és 1931 közti *Honismereti Kiadványok* közt a legtöbb munkát a Nyírséggel kapcsolatban találjuk.⁴⁰ Emellett további dolgozatok születtek egyes községek történetéről, a Bod-

37 Millekerről lásd: SÜLI-ZAKAR István, *Milleker Rezső professzor élete és debreceni munkássága*, Debrecen, 1995 és BARTHA Ákos, *Professzorportrék: Milleker Rezső*, Egyetemi Élet, 2009/9, 15.

38 MILLEKER Rezső, *Honismeret, 1924* = A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai (továbbiakban: Honismereti Kiadványok), I-II.

39 BETFIA László, *Tök község földrajza* = Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből (továbbiakban: Intézeti Közlemények), 1940/2.

40 Ezek közül témánkhöz kapcsolódnak a következők: MÁRTON Béla, *A Nyírség helységei*, 1929 = Honismereti Kiadványok, V-VI; Uő., *A Nyírség mezőgazdasági élete*, 1933 = Honismereti Kiadványok, VII-VIII; KISS Lajos, *Földművelés a Rétközön*, 1929 = Honismereti Kiadványok, V-VI.

rogtokról és általános kérdésekről⁴¹ is. Hasonló a helyzet az 1936 és 1943 közt megjelent *Intézeti Közlemények* esetében, ahol Nagysárrétről, Mikepércsről, Kerekegyházáról, Hajdúszovátról, Érkeserűről és Kőszegről is hasonló leírásokat olvashatunk.⁴² A megoldási javaslatokkal azonban a deklarált cél („minden károsnak orvosságát megtalálni”⁴³) ellenére adások maradnak a dolgozatok. Mindezek mellett, ez a fajta „honismeret” a „Magyarország felfedezése” népi kezdeményezésnek egyfajta konzervatív előképeként is értelmezhető; főként mivel Milleker 1928-ban egy fotópályázat kapcsán (bár csupán néprajzi gyűjtés céljából) már az „*Ismeretlen Magyarországról*” értekezett.⁴⁴

Rajta kívül Mendöl Tibor és Márton Béla munkásságáról kell még szólnunk a két világháború közti Földrajzi Intézet falukutatása kapcsán. Mendöl Tibor 1927-től 1940-ig működött Debrecenben, igazából itt vált érett kutatóvá. Tudományos érdeklődése „*egyre határozottabban az ember és táj kölcsönhatásainak vizsgálata felé fordult*”, ami nyilván összhangban volt a kor általános táj- és népkutatási tendenciáival. Doktori értekezését Szarvas földrajzából írta, de a Felvidékről és a „*visszatért keleti országgrészről*” is értekezett. Mindemellett elméleti kérdések iránti érdeklődését bizonyítja színvonalas – igaz már a fővárosból folytatott – vitája az alföldi településviszonyok kérdéseiről a kor egyik legképzettebb szociográfusával, Erdei Ferencel.⁴⁵ „*Márton Béla tudományos munkássága elsősorban Debrecen környéke egyes gazdaságföldrajzi részletkérdéseinek tisztázására irányult.*” Már említett munkája (Érkeserű) mellett a *Debreceni Szemle*ben tárgyalta Vállaj és Sáránd község helyzetét, valamint értékelt a kemsei falukutatók tevékenységét is.⁴⁶

Mint láthatjuk, a *Debreceni Szemle* – hasonlóan a Szekfű Gyula által szerkesztett *Magyar Szemle*hez⁴⁷ – fórumteremtő szereppel bírt a falukutatóknak, így 1927 és 1944

41 A legrészletesebb (mintegy 190 oldalas) falumonográfia: IVÁNYI Béla, *Gönc szabadalmás mezőváros története*, 1926 = Honismereti Kiadványok, I-II. A Bodrogtöről: KISÉRY László, *A Csonkamagyarországi Bodrogtörő*, 1935 = Honismereti Kiadványok, VII-VIII. Általános problémákról: SZALÁNCZI Károly, *Néhány magyar földművelés-család-típus élete számokban* = Honismereti Kiadványok, V-VI. és SÁGHY Ferenc, *A tuberculosis geográfiai eloszlása Csonka-magyarországon vármegyék szerint, különös tekintettel a lakóházak minőségére*, 1928 = Honismereti Kiadványok, III-IV.

42 CSÁVÁS István, *A Nagysárrét monográfiája*, Intézeti Közlemények, 1941/6; GIDAY Kálmán, *Adatok Mikepércs község életéhez*, Intézeti Közlemények, 1942/7; VINCZE Ferenc, *Kerekegyháza gazdasági földrajza*, Intézeti Közlemények, 1942/8; TÖMÖRY Lajos, *Hajdúszovát gazdasági földrajza*, Intézeti Közlemények, 1942/12; MÁRTON Béla, *Érkeserű leírása*, Intézeti Közlemények, 1943/15; SZEREMLEY József, *Kőszeg a nyugati végvár*, Intézeti Közlemények 1942/10.

43 MILLEKER, *i. m.*, 12.

44 MILLEKER Rezső, *Ismeretlen Magyarország*, Iskolánkülvüli Népművelés, 1928/2, 93-94. és 1929/5, 211-212.

45 Mendölhez: SZABÓ József, *A debreceni egyetem Földrajzi Tanszékének működése 1914-től 1945-ig*, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1990/8, 9-14; VARGA, *i. m.*, 245; MENDÖL Tibor, *A Felvidék*, Budapest, 1940; Uő., *A visszatért keleti országgrész*, Debreceni Szemle (1940/9), 215-223; TÍMÁR Lajos, *Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitái az alföldi várostípusokról, a város és vidéke kapcsolatáról* = A népi mozgalom és a magyar társadalom..., *i. m.*, 82-95.

46 Mártonhoz: VARGA, *i. m.*, 245; MÁRTON Béla, *Adatok Vállaj monográfiájához*, Debreceni Szemle, 1928/4, 221-224; Uő., *Adatok Sáránd község monográfiájához*, Debreceni Szemle (1928/10), 609-616; Uő., *Elsüllyedt falu a Dunán-túl*, Debreceni Szemle (1937/7-8), 187-188.

47 Lásd: *Ifjúság és falukutatás: Válogatás a Magyar Szemle kötetiből*, szerk. ERDÉSZ Ádám, Tevan, é. n.

között több mint harminc írásban foglalkoztak a szerzők valamilyen formában szociográfiával. Meg kell még említeni a néprajzi indíttatású, de magántanárként a földrajzi tanszékhez kötődő Ecsedi István és a *Turuľban* is tevékenykedő Giday Kálmán⁴⁸ egy-egy témánkhoz kötődő tanulmányát is. A régióról írt, de nem itt ténykedett Fodor Ferenc, Teleki Pál közvetlen munkatársa, a *Fiatal Magyarság Szociográfiai Munkaközösségének* tanárelnöke, aki bihari szülőföldjét örökítette meg (Szabó Dezső pesszimizmusát cáfolandó) táj- és társadalom-leíró munkájában.⁴⁹

Milleker Rezső tudomány-szervező munkássága nem merült ki a különböző szak- és ismeretterjesztő periodikák létrehozásában, szerkesztésében (valamint az itt nem tárgyalandó nyári egyetem körüli tevékenységében), de kiterjedt a korban divatos népművelés népszerűsítésére és fórumainak megteremtésére is. Ez az alapvetően konzervatív beállítottságú „nép felé fordulás” hármas célt tűzött ki maga elé: a nemzet és honismeret elmélyítését, a nép nevelését és bizonyos szociális gondolat érvényesítését.⁵⁰ Az egyetem professzorai közül sokan publikáltak ilyen (Hankiss János, Milleker Rezső) vagy részben ilyen (Györffy István, Karácsony Sándor) jellegű munkákat,⁵¹ sőt jórészt debreceniek szerkesztették az országos népművelői folyóiratokat, az *Iskolánkívüli Népművelést* a húszas évek és a *Magyar Lélek* címűt a harmincas évek végén. Az itt megjelenő – többek között emberföldrajzi, néprajzi, gazdaságföldrajzi – tanulmányok az adott kérdéskör komoly szaktekintélyeitől születtek.

A pallagi *Gazdasági Akadémián* is van nyoma a tudományos alapokon nyugvó falukutatásnak. Itt Sarkadi Keszttyűs Lajos tanár, üzemtani szakíró végzett komoly tanulmányokat a régiót illetően, melyben a gazdák számtartási rendszerét, a jövedelmezőséget vizsgálta, de értekezett a magyar mezőgazdasági politika feladatairól is.⁵²

Visszakanyarodva az egyetem *Bölcsészettudományi Karára*, a nyelvészek közül Csűry Bálint⁵³ és tanársegédei, Bakó Elemér és Végh József próbálták a vidék kultúrájára – természetesen elsősorban annak nyelvére – terelni a figyelmet. Csűrynek látnia kellett

48 ECSI István, *A debreceni és a tiszántúli magyar ember táplálkozása*, Debrecen, 1935; GIDAY Kálmán, *Adatok Mipepércs község életéhez*, Debreceni Szemle (1942/1), 1-11. Giday előbb díjtalan (1941), majd díjas (1942–43) gyakoronok volt a Földrajzi Intézetben. Vö. MUDRÁK József, *Gyakornokok, tanársegédek, adjunktusok, intézeti tanárok, Á.D.O.B. gyakoronokok és beosztott gimnáziumi tanárok a Bölcsészettudományi Karon (1921–1950)* = Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Történetéből..., 123.

49 FODOR Ferenc, *Az elnemsodort falu*, Budapest, 1942. Fodorhoz lásd: BORBÁNDI, *i. m.*, 207.

50 ANTALFIA Antal, *Kik vagyunk és mit akarunk?*, Magyar Lélek (1939/1), 3.

51 HANKISS János, *A népművelő kis kalauza*, Budapest, 1944; MILLEKER Rezső, *A rádió népművelődési szempontból*, Iskolánkívüli Népművelés (1928/1), 76-77; GYÖRFFY István, *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*, Budapest, 1939; KARÁCSONY Sándor, *A magyar lélek*, 1931.

52 SARKADI KESZTYŰS Lajos, *A kisgazdák számtartási rendszere és a debrecenvidéki kisközépgazdaságok 1931. és 1932. évi jövedelmezőségi eredményei*, Debrecen, 1933; Uő., *Tiszántúli és északi dombosvidéki kisgazdák jövedelmi és vagyoni helyzete*, Debrecen, 1935; Uő., *A magyar mezőgazdasági politika feladatai*, Budapest, 1936.

53 Csűryhez több pályatársának (Bakó Elemér, Bárczi Géza, Szabó T. Artilla) írásai mellett lásd: BALASSA Iván, *Csűry Bálint*, Budapest, 1988 és BARTHA Ákos, *Professzorportrék: Csűry Bálint*, Egyetemi Élet (2008/5), 15.

azonban, hogy tanszéke nem bírja el azokat a széleskörű feladatokat, melyek a nyelvjáráskutatás területén jelentkeztek, így 1938-ban megalapította a *Magyar Népnyelvkutató Intézetet*. A *Népnyelvkutató Intézet* fő feladata a rendszeres magyar népnyelv-kutatás állandóvá tétele, a magyar nyelvatlasz munkálatainak megindítása, a határokon túli magyarok nyelvének rendszeres kutatása, valamint a debreceni cívisnyelv szókincsének szótári feldolgozása volt.⁵⁴ Ezekhez a célokhoz – melyek nyilván falukiszállásokat feltételeztek – egy olyan fórumra is szükség volt, ahol be lehet mutatni az elért eredményeket. Ezt a célt szolgálta az 1939-ben megindított *Magyar Népnyelv* című évkönyv, melynek két kötete jelent meg Csűry Bálint szerkesztésében. A harmadik már a róla szóló nekrológot is tartalmazta, mivel 1941. február 13-án meghalt a már régóta betegeskedő professzor. Ez az év egyébként is súlyos veszteségeket hozott a táj- és népkutatásnak, hiszen Csűry mellett 1941-ben távozott az élők sorából Teleki Pál is. A miniszterelnök halálával a konzervatív alapvetésű falukutatás legrangosabb, legnagyobb befolyású patronusát veszítette el.⁵⁵ Érdekes módon, maga az *Intézet* mégis ekkor vált – egy minisztériumi rendeletnek köszönhetően – az egyetem „legjobban dotált” részévé, a nyugodt kutatómunka színterévé.⁵⁶

Csűry tanársegédei közül a már többször említett Bakó Elemér a helyi *Turul Szövetség* kulturális alvezére, a *Turul Népkutatási Füzetek*nek szerkesztője volt, így az *Új Vetés*ben is többször jelentetett meg népiséggel, népnyelvvel, népkutatással foglalkozó cikkeket.⁵⁷ Végh József, a *Református Kollégium Gimnáziumának* tanáraként a középiskolások körében fejtette ki tevékenységét. Ehhez fontos adalék, hogy a kollégium 1938-ban, fennállásának 400. évfordulóján az országos érdeklődés homlokterébe került. A gimnázium *Arany János Önképzőköre* már ebben az évben foglalkozott „a magyarság társadalmi és szociális viszonyainak ismertetésével,”⁵⁸ a következő év februárjában pedig Kalevala-estet tartott, melynek bevételeit szociográfiai művek vásárlására fordították a diákok. Szintén 1939-ben Csűry Bálint munkásságának hatására *Táj- és Népkutató Szakosztályt* alapítottak az önképzőkörön belül. „Ez a kör szakszerű elméleti alapozás után értékes gyűjtést végzett a tiszántúli falvakban, Végh József és Szabó István tanárok vezetésével. A csoport tagjainak írásából Végh József szerkesztésében 1942-ben jelent meg a »Táj- és népkutatás a középiskolában« című könyv,” mely jó néhány színvonalas néprajzi, népismereti, népnyelvi munkát is tartalmaz. Az önképzőkör programja a magyar táj- és népismeret alapjainak elsajátítása, az önálló gyűjtő- és kutatómunka gyakorlása,

54 Csűry Bálint, *Mit akarunk?*, Magyar Népnyelv, szerk. Uő., Debrecen, 1939, 3-6.

55 Teleki falukutatásbeli szerepéhez lásd: ABLONCZY Balázs, *Teleki Pál*, Budapest, Osiris, 2005, 335-345 és 380-382.

56 Ebben nagy szerepe volt Szily Kálmán vallás- és közoktatásügyi államtitkárnak. Lásd: BAKÓ, i. m., 196.

57 BAKÓ Elemér, *Ifjúságunk népi világnézete*, Új Vetés (1936/1), 2-4; Uő., *Tiszta magyar nyelv: tiszta magyarság*, Új Vetés (1937/11), 2-5; Uő., *Táj- és népkutatás. Bajtársi egyesületeink feladatai a táj- és népkutatás terén*, Új Vetés (1940/2), 5. Ez utóbbi munkájában egyenesen a Turul Szövetség főfeladatává szeretné emelni a táj- és népkutatást Bakó.

58 *A Debreceni Református Kollégium értesítője az 1938-39. iskolai évről*, közli KUN Sándor, 1939, 67.

valamint a magyar népi műveltség terjesztése, népszerűsítése volt.⁵⁹ Mentoruk előtt tisztelegve, annak halála után felvették nevét, így az 1940–41-es tanévben már, mint *Arany János Önképzőkör Csüry Bálint Táj- és Népkutató Szakosztályaként* működnek. Tevékenységük komolyságát érzékeltetendő, talán érdemes egy kissé hosszabban idézni ez évi jelentésüket, amely egyben az *Országos Táj- és Népkutató Intézet* pályázatára beadott pályamunkák vezetőtanári értékelése is:⁶⁰

„Oláh István és Oláh Károly »Paszab község emberföldrajzi leírása« c. dolgozatukban a kis szabolcsi lápi község életében a magyar élet fájó sebeire mutattak rá sokoldalú és pompás szociográfiai leírásban. Grafikonok és pompás térképek teszik szemléletessé a derék és módszeres munkát.

Pólya Imre, »A debreceni Libakert« c. dolgozatában városunk ez érdekes részének települési és gazdasági viszonyait tárgyalja, különös gonddal ír a libakerti bérlők megélhetési és társadalmi problémáiról. Érdekes dolgozatának az a fejezete is, amelyben arról ír, hogy hogyan került e városrész a városrendezési terv felmerülésekor a régi egyszerű birtokosok, a tajigások és kisemberek kezéből a mai gazdag tulajdonosok kezébe.

Dohár István VII. o. t. szülőfalujának, a békés megyei Csorvás községnek általános emberföldrajzi leírását adva éles látással mutatott rá a nemzetiségnek Csorvás községbe való településére, a nagybirtokok telepítési politikájára. A nemzetiségi kérdés és az asszimiláció sok komoly problémáját tárgyalja.»⁶¹

Szemügyre véve a dolgozatokat – és az elemző sorokat – egyértelműen kimutathatók a diákok körében azok a tendenciák (emberföldrajz, debreceni szegénynegyed, vagy az itt nem idézett néprajz, népnyelv), melyek az egyetemen zajló kutatásoknak is meghatározó jegyei, módszerei és színterei voltak. A politikai kérdések (nemzetiség, telepítés, asszimiláció) nyílt tárgyalása ugyanakkor érdekes adalék a kollégium szellemiségéhez, hiszen a közélet neuralgikus pontjainak kutatási témává avanzsálása számos veszélyt rejthetett volna magában. Főként, hogy Bakó Elemér visszaemlékezése szerint nyolc debreceni középiskolában szerveztek hasonló csoportokat, mint a kollégiumi.⁶²

A táj- és népkutatásnak azonban nemcsak „középiskolás fokon” vannak debreceni vonatkozásai. Bakó Elemér helsinki ösztöndíja után hazatérve részt vett a Györffy István néprajz-professzor által szervezett – és Teleki Pál miniszterelnök által támogatott – *Országos Táj- és Népkutató Központ* kiskunhalasi kutatótáborában, mint a népnyelvi kutatócsoport vezetője. Már többször említett önéletrajzi feljegyzései szerint itt ismer-

59 *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest, 1988, 689 és 727.

60 A forrást a mai helyesírási normáknak megfelelően közlöm.

61 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, II. 24. o. 14.

62 BAKÓ, *i. m.*, 196.

kedett meg „az akkori »radikális népiek« több, később fontos szerepet betöltő képviselőjével,⁶³ például Erdei Ferencsel is. Ha pedig ehhez hozzátesszük mentorának, Csűrynek munkakapcsolatát Györfffyvel, talán időszerű kísérletet tennünk a debreceni falukutatás színtereinek összevetésére.

Összegzés

A debreceni falukutatás, mint láttuk, több szálon futott. Egyrészt a népi írók hatására és hathatós ösztönzésével az *Ady Társaság* keretein belül, valamint – a korszak hivatalos ideológiájára hangolva – a *Turul Szövetség* helyi szervezeteinek segítségével, másrészt a közép- és felsőfokú oktatás tudományos műhelyeiben. Utóbbiak közül a legjelentősebb a *Földrajzi Intézet* és a nyelvészeti tanszék⁶⁴ két meghatározó személyisége (Milleker Rezső és Csűry Bálint) körül kialakuló „iskolák”, melyek – bár más-más megközelítésből – ugyanannak a korra jellemző „nép felé fordulásnak” voltak szimptomái. A falukutató, szociografizáló tevékenység Debrecenben csakúgy, mint országosan 1937-38 körül érte el csúcspontját, majd a revíziós sikerek és a világháború hatására valamelyes visszaesés – de nem látványos hanyatlás – vehető észre a különböző műhelyekben.

Ha a debreceni „falukutatás” helyszíneit lokalizálni szeretnénk, három nagyobb csoportot tudunk elkülöníteni. „Falukutatásról” azonban valóban csak idézőjelben és tágabb értelemben beszélhetünk, mivel a háromból két szintér nem tekinthető közgazgatási értelemben falunak. Elsősorban a hallgatók számára volt kézenfekvő megoldás Debrecen szegénynegyedeinek (Téglavető, Olajütő) feltérképezése, hiszen könnyen megközelíthető helyszínre volt szükségük, amit magában a városban is megtalálhattak. Ezzel szemben a tanyai kiszállások nemcsak földrajzilag, de funkcionálisan sem tekinthetőek klasszikus értelemben vett falukutatásnak, hiszen itt inkább népművelő és szociális munka folyt. A harmadik szintéren, a környező településeken – mindenekelőtt a Nyírség falvaiban – azonban a *Földrajzi Intézet* munkatársai, valamint a táj- és népkutató nyelvészek és diákok a falukutatás általános kritériumainak megfelelő munkát (is) végeztek.

A különböző műhelyek munkásságát illetően megállapíthatjuk, hogy ezek igen gyakran kapcsolódtak egymáshoz, kialakítva egyfajta gócpontot az egyetemi ifjúság szervezetei, leginkább a *Turul* körül. Milleker Rezső „*patrónus bajtársaként*”, Csűry Bálint a népnyelvi, néprajzi csoport vezetőjeként tevékenykedett itt, Bakó Elemér pedig

63 Uo., 191. A kiskunhalasi tábor azért is jelentős, mert itt fogalmazódott meg a diákokban a leendő Bolyai Kollégium gondolata. Boros Lajos későbbi kollégiumi vezető tervezetét azonban Györfffy már nem láthatta, mivel 1939 októberében váratlanul elhunyt. Halála egyben azt is jelentette, hogy a Táj- és Népkutató Intézet vezetését Kádár László, a debreceni egyetem Földrajzi Intézetének későbbi igazgatója vette át. PATAKI Ferenc, *A Nékosz-legenda*, Budapest, 2005, 110-111.

64 A tanszék pontos neve: „Magyar nyelvtudományi és összehasonlító finn-ugor és ural-altáji nyelvészeti Szeminárium”. Vö. MUDRÁK József, *Szemináriumok, intézetek vezetői és szakelőadók a Bölcsészettudományi Karon (1914–1949)* = Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Történetéből..., 102.

többek között kulturális alvezér volt a szervezetben. Németh László az *Új Vetés*ben jelentette meg *Debreceni Kátéj*át, míg a *Debreceni Diéták* főszerzőjének is a helyi bajtársi szövetséget tekinthetjük. Természetesen egyes színterek az ideológiai távolság miatt nem tudtak kapcsolódni egymáshoz – ahogy azt Milleker és a népi írók közti idegenkedésből, vagy a *Turul*nak a *Márciusi Fronthoz* való disszonáns hozzáállásából láthattuk – azt azonban minden esetben elmondhatjuk, hogy a tárgyalt falukutatói törekvések mind megpróbálták rámutatni az „*alsó Magyarország*” súlyos problémáira.

Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a falukutatás – és természetesen maga a népi mozgalom is – fontos előzménye volt a népi kollégiumok világháború utáni néhány évben virágkorát élő intézményrendszerének. Szűkebb témánkra szorítkozva ki kell emelnünk mindenekelőtt a *Győrffy Kollégium* 1942-es baloldali fordulatában fontos szerepet játszó debreceni csoportot, amely Barla Szabó Ödön személyében kollégistát is adott a diákotthonnak. A *Győrffy (Bolyai) Kollégium* létrejött a *Turul Szövetség* – éppen a debreceni követtáboron (1941) vereséget szenvedő – népi szárnyának tevékenységéhez köthető, talán azt is mondhatjuk, hogy e platform legnagyobb hatású eredménye volt. Debrecen – és a protestáns kollégiumi hagyomány – hatását mutatja továbbá, hogy itt nyitotta meg kapuit Karácsony Sándor hathatós közreműködésével az első „fiókkollégium” is 1943-ban.⁶⁵ A népi kollégiumok és a világháború után létrejött tiszavirág-életű *NÉKOSZ* debreceni vonatkozása azonban már egy másik – de nem kevésbé izgalmas – kérdése a „*népi Magyarország*” huszadik századi történetének.

65 A debreceni kollégium mindössze egy évet élt meg, melynek okaként bizonyos belső problémákat és a Veres utcai épület bombatalátat jelölhetjük meg. PATAKI, *i. m.*, 83-173, különösen 134-152, valamint: „*Amikor a népi kollégiumokról vallanom kell...*”, Kardos Lászlóval beszélget TASI József, Budapest, 2000, 52-53.